

# I NASTAVAK I POSLEDICA

Skorašnja burna istorija romana izbila je iznutra iz literarnog toka, gotovo kao eksplozija prozne forme. Savremeni roman je namah postao primjetno prisutan; trenutno vodeći i, mislim, najuspjeliji književni rod: široko zatalasanim procesom; u mah, ostvarenim djelima; veoma razvijenim proznim kazivanjem; dakle, najužim i najširim, književnim jezikom koji ima svoju sintaksu i strukturu, konstrukciju i fizionomiju, jezikom izvorno krepkim i zavidno intelektualnim.

Koliko roman iskonski izbija iznutra, iz stvari i situacija, iz napetih životnih suprotstavljanja, te koliko književno kazivanje ponese svega, u jeziku zastalag intenziteta, u tom zapetom stanju, dakle, još funkcionalnog govorenja, i obaveznog savremenog prosvjetljavanja, utoliko je izražavanje neophodno zaokružavanje i komentarisanje, što i jeste, kako i jeste, zadatak proze romana.

Sveobuhvatajući konkretnu, znači, istorijsku situaciju naš savremeni roman je sazrijevaao u akceptiranju i otkrivanju činilaca, koji su se nametali: folklornih, etničkih, pa konfensionalno dogmatskih, istorijsko državnih, socijalno političkih, te nostalgično slovenske, i, svakako, jezičko književne komponente; nezaobilazno, dakako, ovovremene dileme čovjeka u svijetu. Sve, tako, neumitno, u stavu današnjeg čovjeka. Zahvaća, istina, poetski i kompleksno; i, antropološki raščinja. Svijet je takav kakav jeste, prisutan, sa svim jasnim i nejasnim, odjednom, sa svim onim što ga diže do naše moći poimanja. I, upravo, uspijeva u obuhvatanju svega što postoji. Kao da se poduhvatio zadatak da uroni i uoči u nama još negovoreno, držali smo i neizgovorljivo. Roman je dobio šansu da to izrazi.

Romansijer je pjesnik i analitičar činjenica: i stanje pod teretom građe; i, uspijeva koliko je u stanju da se vine iznad; i, hoću reći, toliko koliko ima poetskog dara i snage da sve organizuje. Pjesma je izraz trenutka, nemanje vremena i za kakvo drugo postavljanje pitanja izuzev spontanog osjećanja, lucidnog osvjetljavanja, kreativnog izražavanja, srećno nadenog korespondiranja. Roman je, pak, nađeno vrijeme! Obavezno zaokružavanje i produbljavanje pitanja o čovjeku; zato kompleksno pitanje o svijetu; sve u jednakoravnopravnim komponentama književne forme, marno prikupljene i sad vješto organizovane građe; dakle, u svim antropološkim i estetskim činionicima romana.

Roman kao umjetnički postupak i njemu odgovarajuća književna forma suočen je sa svijetom datosti, realistički, istoriografski. Još: činjenica da su u nas tako živo, naročito povremeno, silno prisutne mnoge neodgonetne komponente iz prošlosti — kao svojstva sadašnje strukture — čine i vjerovatno utiču da nemamo neophodnu distancu prema onome što prolazi. Ova okolnost uslovljava, među inim, možda najviše, ovakav naš savremeni roman adekvatan stvaralačkom porivu i svijetu koji pokreće i obuhvata. Sam proces nastajanja romana podrazumijeva, dakako, najprije, autora sa svom neizvjesnošću, njegovim društvenim zadatkom pokrenutim otkrivanjem posebnih istorijskih i zajedničkih univerzalnih činilaca, te autonomnošću forme.

Kod nas se u romanu, primjerno, slučajno sve odjednom, zadocnelo susuzdavanje, i, imperativno nalaženje svoje, vlastite, autentične, nove forme romana. Dogadalo se, i dogodilo se: Kad je drugdje roman jenjavao, u nas je, upravo cvjetao.

Obuhvatajući slojevito postojeće, roman je u najuspjelijim poduhvatima ulazio do samog korijena, do kompleksne ovovremenosti. Tako su činjenice koje je obuhvatio, naizgled, bile svakodnevne, i, jezik u kome je nastajao, pak, bio

običan, sve je, opet, još u samom poduhvatu postajalo drukčije. Ništa ne ostaje kako je bilo, sve se preobražava, i, postaje drugo. Daroviti romanopisac se, namah, dizao iznad prosječnosti.

Nema romana bez osobnosti stila; nema romanopisca bez vlastitog rukopisa. Prvi, pouzdan, znak dobrog romana je stil; veliki roman je, uz to, uvek, slojevit, višedimenzionalan, višeznačan.

Književni stil našeg savremenog romana dokazao je razvoj i doraslost jezika za današnju strukturalnost svijeta: od mita do dogme, od prisne i naivne vjere u očiglednost, do četvorodimenzionalne koncepcije. Književni jezik romana je primio sve što mu je stvarnost nametnula od uprošćenosti do kontemplativnosti. Jezik je postajao intelektualan. Neminovno, pak, intelektualizovanje književnosti bila je nužnost rasta jezika, i, neophodnost književnosti. Tim, dalje, razvijanje književnog izražavanja od realističko istoriografskog do poetskog, od epsko opisnog do esejističkog; tim otvarajući i ostvarujući književnu formu koja može da prihvati sve što postoji i što nastaje.

Na akteru ove drame, pamćenja stvarnosti i istorije, otiskavanja i izražavanja, u stvari, pomicanja književnosti, na posvećeniku riječi stoji svekolika odgovornost; na posvećeniku jezika je šansa izraza i, konačno, konstituisanje književne forme, djela, koja se dižu iznad sve subjektivne muke i vremena nastajanja.

Sazrijevanje kazivanja u savremenom romanu je brzo, burno, upravo, čudno — kao da škiklja iz drevnosti, koliko dolazi iz dubine jezika, i, dakako, same stvarnosti kom imenuje. Pa je i kazivanje u romanu, tako, u rasponu od folklorno epskog, gnomički škrtog i efektnog, naprimak poslovičnom, lucidnog, do najsavremenijeg rezonovanja.

U kongenijalnom susretu stvaralaca i jezika je šansa i jezika i književnosti. Ovakav kongenijalan susret dogodio se, hoću reći, u ovom skorašnjem romansijerskom valu. Ovaj stvaralački susret uzdigao se kao istorijski čin nad tokom jezika i literature. I afirmisao se, odista, kao sinteza svih činilaca koji su se u jednom momentu nametnule.

Roman je sinteza. Uspije li, i koliko uspije sinteza svih komponentata, preko jezika, i, u jeziku, nastaje roman. Svaki romanopisac nosi sebi svojstven postupak koji poseduje elemente stila, koji ima mogućnost sinteze.

Skorašnji romansijerski val se afirmisao sazrijevanjem književnog jezika i razudivanjem književnih formi. Naš savremeni roman je označio vrlo uspješno dalje razvijanje literarnog toka. Istorija naše literature ima nekoliko odsudnih pragova, prekretnica, uspona. Takav stvaralački zamah imao je naš jezik u onom dugom, mučnom, i, veličanstvenom razdoblju nastajanja narodne epske poezije. Takav uspon imala je književnost u postvukovskom razdoblju. Ovakav istorijski susret između jezika i pisca dogodio se za kratko, brzo, uspješno u ovom skorašnjem romansijerskom valu. Ovaj bujni zreli rast književnog jezika izneo je zapanjujuće rezultate djela, ali nam otkriva i ostavlja, zasad, nepremostive jezičke dileme.

Akceptirajući ondašnji i doondašnji književni jezik i postupak, savremeni romansijerski val donosi, dakako, prethodno literarno iskustvo; ali, i, namah, ujedno, izbija sa svojim prosedeom. Dolazi svojom rečenicom. Nameće se, upravo, smješta, stilom. Dograđujući i, skoro, završavajući razvojnu liniju naše rečenice; koja je tako dugo i sporo, ali i tako brzo stasavala od rečenice Vuka Karadžića koji je književno zapisivao narodno pripovijedanje do književnog stila Iva Andrića

koji je nad istorijskim faktima i oko njih uspostavljao svoje viđenje svijeta. Dopršavajući jednu liniju započinjala je druga. Dopršavanje jedne strukture rečenice i iscrpljujući njenu mogućnost kazivanja, bio je već početak drukčijeg, novog, modela proznog kazivanja. Ova, prividno, smirena, u svakom pogledu uredna, ali i na svoj način nemirna rečenica stala je da tka jednu odista ovovremenu viziju, jedan malo po malo, pa sve više iščašen, događajima iz rata i stanjem poslije njega krakat, kataklizmatičan svijet.

Istorijski logično, jezički zakonito, proizšao je novopozni postupak, stasala je rečenica romansijerskog vala, koja dolazi iz šireg i dubljeg književnog toka; koja dolazi iz same jezičke matice, iz one linije koja nosi najviša i najizrazitija obeležja epičnosti i etičnosti: Faktografičnost; te istoriografsko. Opisnost i pregnatnost. Monumentalnost pamćenja. Efektnost zaključivanja. Moć rasuđivanja. I evo, izbi, tako, sasvim u tom jezički, donekle, tradicionalnom i, opet, krepkom ruhu, jedna skroz na skroz moderna koncepcija čovjeka. Vizija pitanja: Kako čovjek može opstati, i biti još čovjekom, u sveopštoj ostvrlenosti.

Romanopisac je pjesnik sinteze. Pjesnik je začinjavac jezika; romanopisac, pak, sedimentator. U romanu se sve stiče, uliva. Roman nastaje u istorijsko konstitutivnom razvoju književnog jezika. I, odista, kad uspije, najprije, uspijeva u jeziku; tada, tek, očito neprikosnoveno.

Na daru pisca je da potencijalno jezičko postavi u pravom trenutku; na daru je, dakle, da ga iskoristi i razvije. Slediti, pak, određenu vitalnost jezika u datom trenutku značilo je, evo, stvaralački obuhvatati svijet u romanu.

Jezik najužeg broja najuspjelijih romana iz skorašnjeg vala produžava epsku vitalnost jezika. Epska osobnost jezika ukazala se, dakle, kao stvaralačka mogućnost romana. Epsko je, tako, dobilo svoju šansu u romanu. A savremeni roman, sa svojim već utvrđenim vrednostima, elipsa našeg istorijskog iskustva i književnog jezika.

Pitanje je neizbježno, i, nad nama stalno visi, gotovo kao istina: Ne vuče li epsko suviše arhaično u konzervativno. Doda li se još, istina, stalno okretanje fabula romana u prošlost, skoro da nas zavede u pogrešno shvatanje. Doista, neopravdano netačno. Epsko u nas se, mal te ne, poistovjećuje sa folklorno seoskim, sporo ubitačnim, deseteračkim, u najboljem, s narodno poetskim. Simplificira se. Ne shvaća. Epsko ima svoju širu zakonitost; u jeziku, pak, užu vitalnost. Epska jezička komponenta dala je proznom kazivanju u romanu, dobrodošlu, slojevitost, u cjelini, višeznačnost književnom djelu. Posebno, zato, valja naglasiti: epski duh forme i epsku osobnost jezika koji su omogućili, upravo, ovakve savremene romane kakve imamo danas. Zato i imamo specifične neoklasične romane koji su zadržali naš osobeni etički stojicizam i izrazili konkretni egzistencijalizam: samovanje i osame, žrečko i uzaludno. Nastao na sukobu tradicije i datosti, naš savremeni roman je oblikovan kao prizma kroz koju se prelama prošlost.

Savremeni roman, tako, izbija iznutra, slojevito, strukturalno — zadržavajući u svom ramu sve ono udaljeno što je još prisno. Tako je ovaj naš ateistički trenutak ostao u romanu dosledno, istinito, zabeležen, koncipiran. Ostajući materijalistički precizan i dijalektički inventivan, savremeni roman tretira sve tako, kako i što odista jeste u nama konfensionalni svijet — duha i ideja, mišljenja i osjećanja, nadasve postupanja, — sa svim relikvijarom pravoslavlja, katolicizma i muslimanstva, te u narodskim simbolima i folklornoj mitologiji zadržani paganizam, taj naš u korijenu panteizam, te onu treću komponentu,

# mala mapa vida na moračkom dlanu

I  
Malu mapu vida na moračkom dlanu  
Čitaju zvijeri, vjetrovi i zvijezde,  
Čita je i čovjek koji lučem planu  
Nad ponorom u kojem čavke se gnijezde.

Zvijeri tu čitaju sve izvore jasne,  
Vjetrovi pećine ko zbjegove mraka,  
Zvijezde rijeke u kojima sjaj gasne,  
Čovjek čita groblja, uворишта zraka.

Samo nebo i ptica čitaju uske staze  
Na kojima čvorovi rasrčeća se množe,  
Niz koje se ljudi i dani mimoilaze  
I noći pišu vijek preko naše kože.

II  
Ko prazan krčag ispod zlatne streje  
Morača se skuplja u promrzlu šaku,  
Iz kurjačke gladi crna jagnjad bleje,  
Hajdučka trava lista u naprsnom mraku.

Debela gora u oblak se uliva i gubi,  
Tanka se zemlja kamenu predaje noću,  
Danju je rijeka po koljenima ljubi,  
Leptiri mlade legu u zelenom voću.

Idem moračama i zlatne plašim kune,  
Na licima prolaznika, ko dubova kora,  
Vidim bore što se dobrim nebom pune,  
A trag sunca s bolom kasni iza gora.

Idem i trag gubim danu što me vodi  
Traženom miru, govoru lišća i sru kiše,  
Puni se modrinom krčag istočen slobodi,  
Vjeter mapu vida sa moga dlana briše.

III  
Ko ranjen pastir sa metkom na dlanu  
Što ga u buđenju ispljuni sa zubom,  
Čekam da mjesec prođe goru kao ranu  
Iz koje mjeseci kipi tamnim rubom.

Čekam da se izvori otvore i divljina  
Oplače pitominu ispod zgorelih bregova  
Dok cvijet dan ište ispod noći usovina  
I bunika niče iz sna jelenjih legova.

Čekanju mom pridružuje se rijeka plaha,  
Sjenke bolnih vrba na njoj se njišu,  
Promaje pire iz pećina i prvog straha,  
Zvijeri i stada što žedne trave sišu.

Samo ponornice ne čekaju da svane dan,  
Hijaju da se sliju u dna niz slapove  
Što se pod zemljom bijele i liju u san  
Dubine iz koje me prva nesаница zove.

IV  
Na uspavanom prahu probudih se vreo,  
Sunce bješe palo na jelenji rog  
A dan se zaoblilo u plod višnje zreo,  
Za zlatorunim stadom sam idaće Bog.

U prisoju preko rijeke bez čuna  
Drvosječu videh gdje se paše zmijom  
I u stablo raste iz jadicovog žbuna,  
Prijeti zemlja nebu svojom silesijom.

Otrijeh čelo i znoj mi upepeljen zali  
Umorne oči i mapu vida na dlanu,  
Druge slike mog buđenja sunce spali  
A na moju sjenku noćno pseto lanu.

V  
Ni dana ni noći, samo put se vuče  
Za mojim stopama i pefe mi spliče,  
Posrćem danas gdje ne posrnuh juče,  
Na mom čistom dlanu mapa krvi sviče.

Vreli prsten sunca nosim oko glave,  
U srcu mi rupa kao suzarnik jeseni,  
Prilazim putnicima što sjenke dave,  
Nad litice svoje hladno nadneseni.

Skidam omču noći davljeniku s vrata  
I sam nastavljam niz rebra vrleti,  
Nariče mi u ustima pećina krilata,  
Mrtvog će me jednom daljina prokleti.

Ni dana ni noći, tek pusta daljina  
Dušu mi obuzima i pustoše me leleci,  
Slušam mukle trube naših svetkovina,  
Moračom me traže moji časni preci.  
maj 1969. MORACA

## KADA PRSNE ALKA TAME

Zemlja će nas isturati  
Jer ćemo joj dojaditi  
U utrobi bez utrobe i bez snova  
Kada prsne alka tame  
Sunce će se naljutiti  
I kosti nam sagoreti izbačene  
Jer će mu se ogaditi  
Da kroz naše kosti gađa  
Usamljene sjenke zemlje pored vjetra  
Kada prsne alka tame  
Ponori će prohodati  
Da lobanje naše skupe u okupe  
Vjetrovi će procviljeti  
I naš prostor izbrisati  
Gdje smo sebe nesebično znali klafi  
Kada prsne alka tame  
Alkari će džilitati  
Svoje ruke da je svežu u beočug  
Našeg bola i prebola  
Ruševine kad prozbore  
Pjevaćemo u dubini bez riječi i jezika  
Kada prsne alka tame  
Proroci će i gavrani  
Dane vraćati u pećine pune gladi  
Put će jata da izgube  
Krv će kamen da izdube  
Zaigraće sjenka svega u kosmosu čeonome  
Kada prsne alka tame  
I izbije iz osame  
Jeziv smijeh čele-kula niz ravnice  
Sljepi će miši nebo  
Ravnodušno premežiti  
Izleći će zmije mlade u humkama  
Lipsati dan u mukama  
Kada prsne alka tame  
Viška javo u poljupcu sa noćnikom  
Čije oči razniže  
Svici noći niz nevida.

nas kao most između Istoka i Zapada, Venecije i Vizantije, Pariza i Moskve, sad između američkog i sovjetskog koncepta tehnike, u procijepu slovenske duše, naše bolne nostalgije, tuge, koliko žudnje, stalno i uzaludno vraćanje u svijet iz kojeg smo otkrhnuli ali bez kojeg ne možemo i nećemo nikad sasvim biti.

Roman je kompleksno povezivanje dvije istorijske tačke. Epsko počinje onog momenta kad počne da jenjava lirsko. I sazreva kad je sve de fakto završeno, da može da se uobličiti, sintetizuje. Savremeni roman je izrastao kao svojevrsno pamćenje prošlog, kao pričanje i ponovo odvijanje događaja, kao samo odmotavanje vremena.

U obavezi da sve obuhvati, da odgonetne postojeće, te da mišta ne propusti, savremeni romanopisac pritisnut događajima bliže i dalje istorije, transponuje svijet realistički strukturalno, istoriografski i epično. Dakako, savremeni roman je nastajao u najneposrednijoj vezi s nedavnim istorijskim događajima — koji su se tako nametali, koji su tako fascinirali, koji su tako obavezivali književnost da o njima govori i svedoči.

Paradoks savremenosti je, i, paradoks samog savremenog romana. Nije fraza, već, istina, da se arhetipsko i moderno dodiruju. I savremenost se u romanu, izgleda, najuspješnije, najdublje saopštavala fabuliranjem prošlosti. Prošlost, u savremenom romanu, je iz neposrednog interesa same savremenosti. Tako je savremeni roman izrastao malo, i, u memoarskom postupku.

Imperativ, savremenog nastajanja, oblikovanja i saznavanja romana, govori i izražava kompleksne uslove književnog stvaranja danas. Jer najznačajniji naši savremeni romani su nastali, konkretno, na istorijskim činjenicama, čak u istorijskoj distanci. A: istorijski romani nisu. I, pitam se: Ne bi li, doista, i, savremeni roman bio nešto drukčiji kad bi imali istorijski roman adekvatan potrebama i motivima. Jer, hoću reći, ovaj nenapisani istorijski roman nisu napisali: ni Ivo Andrić, iako njegovi motivi sežu toliko unatrag; ni Miroslav Krleža, iako se do opterećenosti bavi istoriografski skorašnjom istorijom; ni Miloš Crnjanski koji tako uspješno poetsko romaneskni pretače nostalgiju u istorijsku hroniku, o našim vazdakađašnjim seobama.

Savremeni roman, prema svemu, daje slojevitost sliki sadašnjosti. Odjednom je istorija i datost, ujedno doživljaj i svijetost u svijetu; naš savremeni roman je senzibilitet i metafizika, konkretan stav izvučen iz jedne istorijske vizije, dakle, kreativno povezani svi činioci uslovljavanja, nastajanja; svakako, obavezna os koja sve drži na okupu. To je ova savremenost, u onom prisutnom osjećanju istorije, ona slovenska nostalgija, žal odlazaka, žudnja za daljinama, ona muka vekovnih migracija, ova, pa, naša južnoslovenska dijalektika. U ovom što nam daju naši savremeni romani prisutna je sva ova naša kompleksnost, sva ona jasna i nejasna, vidljiva i nevidljiva slojevitost. Savremeni roman, mislim, ima funkciju antropološkog čina! Sa ove strane još nije dovoljno sagledan, uvažen, ocijenjen. Tek predstoji riječ o tome.

Savremeni roman je pokazao, evo, da ima smelosti da se upusti u generičnost sadašnjosti; zato tako uranja u prošlost; zato, dakle, ne ispušta i ne previda spirale istorije; govori o nama šta smo, koliko smo kompleksni, koliko se ne znamo, i, kako ne bi htjeli u ponečem da se uopšte prepoznamo; govori o našoj stameni i našim jaucima, o stolletnim i skorašnjim lelecima; konačno, poučno, kritično i skeptično, da se od prošlosti ne živi. Savremeni roman, upravo, govori o svijetu u kome smo i od koga smo sačinjeni.

Biti i ne ostati epski prokaženo; i, biti epičan i ostati dosledno moderan je prvo što imponuje, i, svakako što začuđuje, koliko, odisa, što utvrđuje ovaj sebisvojan i jedino moguć stvaralački put našeg romana. Ova zatočenost u epskom, i, ova stvaralačka izvjesnost dala je obeležje čitavog procesa romana. Ovo je bila, dakako, i, dilema i šansa stvaralačkog puta romana: da roman uzraste na zavijačnom, da se po svemu, od čega je i što nosi, diže do savremenosti: autentično! I tu gdje su se svi ovi putevi ukrštali, sastajali, razilazili, i, potirali, dobili smo anticipiranje epskog, dočekali smo romane: „Travnolčku hroniku“ i „Prokletu avliju“; „Proljeće Ivana Galeba“ i „Zastave“; „Lelejsku goru“ i „Hajku“; „Seobe“ i „Deobe“; „Mirise, zlato i tamjan“. Dobili smo, još više, vlastiti put romana.